

РОЗДІЛ II ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ З 90-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ – ДО 2010 РОКУ

Наталія БІДЕНКО (м. Кіровоград)

У статті досліджується історія розвитку професійно-технічної освіти в Україні починаючи з 90-х років XX століття – до 2010 року: розглядаються причини зміни чисельності та пріоритетності навчальних закладів, кількість та контингент випускників, забезпечення кадрами, якість матеріально-технічної бази.

Ключові слова: історія, розвиток, освіта.

The article investigated the history of development of the vocational technical training in Ukraine beginning from 90-th of XX century to 2010: examine the reasons of changing the quantity and priority such educational institution, number and the contingent of the graduating student; securing of the personnel, quality of the securing material and technical resources.

Key words: history, development, education.

Актуальним завданням історичної науки є дослідження всього комплексу розвитку освіти України, починаючи з першої ланки – дошкільної освіти і закінчуючи вищою освітою. А тому сьогодні вкрай необхідно вивчити проблеми розвитку професійно-технічної освіти з її комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, вміннями й навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, у розвитку компетентності й професіоналізму, у вихованні загальної та професійної культури молодого покоління. Професійно-технічна освіта має глибокі історичні коріння. Ми ж поставили перед собою завдання проаналізувати зміни в розвитку низки цих закладів, у кількості випускників, у збагаченні матеріально-технічної бази подібних закладів.

У період, який ми досліджували, основними завданнями професійно-технічної освіти були:

–забезпечити економіку країни кваліфікованими кадрами з урахуванням потреб ринку та громадян; збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку економіки;

–удосконалити системи управління професійно-технічною освітою, розвитку соціального партнерства, залучити до участі роботодавців у

підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації робочих кадрів, вдосконалити системи професійного навчання на виробництві;

–створити загальнодержавний нормативний, науковий та інструктивно-методичний супровід професійно-технічної освіти в державі;

–створити навчальні заклади із упровадженням інноваційних технологій; забезпечити їх новими зразками техніки, обладнанням, інструментами; провести капітальні ремонти будівель і споруд;

–оновити зміст професійно-технічної освіти через розробки державних стандартів нового покоління (на основі накопичення компетенцій), національної системи кваліфікацій, інтелектуалізації та наукового забезпечення професійно-технічної освіти, інформатизації та комп'ютеризації навчально-виробничого процесу, впровадження науково-технічних досягнень та новітніх технологій;

–удосконалювати та створювати відповідні умови щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі професійно-технічної освіти, впровадити обов'язкове їхнє стажування в умовах сучасного виробництва;

–посилювати соціальний захист учасників навчального процесу;

–поглиблювати міжнародне співробітництво в галузі професійно-технічної освіти.

Виконання основних завдань мало б забезпечити:

–кваліфікованими робочими кадрами ринок праці країни;

–удосконалення системи управління професійно-технічною освітою;

–оновлення державних стандартів професійно-технічної освіти, їхню варіативність та індивідуалізацію;

–неперервність професійно-технічної освіти та її випереджувальний характер;

–однаковий доступ до здобуття якісної професійно-технічної освіти різними категоріями населення [8, с. 3].

Професійно-технічну освіту можна було здобути через денну, вечірню, очно-заочну, дистанційну, екстернатну форми навчання, з відривом і без відриву від виробництва та за індивідуальними навчальними планами.

У зазначений період функціонували різні типи професійно-технічних навчальних закладі:

- професійно-технічні училища відповідного профілю;
- професійні училища соціальної реабілітації;
- вищі професійні училища;
- професійні ліцеї;
- професійні ліцеї відповідного профілю;
- професійно-художні училища;
- художні професійно-технічні училища;
- вищі художні професійно-технічні училища;

- училища-агрофірма;
- вищі училища-агрофірма;
- училища-завод;
- центри професійно-технічної освіти;
- навчально-виробничі центри;
- центри підготовки й перепідготовки робітничих кадрів;
- навчально-курсів комбінати;
- інші типи навчальних закладів, які надавали професійно-технічну освіту або здійснювали професійно-технічне навчання [8, с. 83].

За період, який ми вивчали, мережа професійно-технічних навчальних закладів зазнала значних змін.

1995 року кількість професійно-технічних навчальних закладів становила 1179, 1998 року їх залишилося тільки 995, а 2001 року – 965. Станом на 01.09.2009 було лише 876 професійно-технічних навчальних закладів в Україні. Порівняно з 1995 роком – це менше на 303 училища. Щорічно спад становив 3,2 відсотка [1, с. 251].

На початок 2000-х років постала проблема, пов'язана з утратою привабливості професійно-технічних училищ в очах випускників загальноосвітніх шкіл. Тому актуалізувалася нагальна потреба створення закладів нового типу. Першими почали відкриватися професійні ліцеї. У 2002-03 навчальному році почали діяти 286 подібні установи. Станом на 01.09.2008 професійних училищ було найбільше – 506. Вони мали готувати не просто кваліфікованого робітника, а розвинену особистість, професійно підготовлену до ефективної праці в умовах ринкової економіки. Однак, на практиці, створення таких закладів часто зводилося до механічної зміни вивіски, оскільки реальних змін у процесі підготовки кваліфікованих кадрів не відбулося. Це призвело до того, що з 2009 року 25 професійних ліцеїв було закрито [14, с. 183].

2004 року почали функціонувати 182 нові типи професійно-технічних навчальних закладів: вищі професійні училища та центри професійно-технічної освіти. Крім цього на базі 60 ПТНЗ було створено центри із запровадження інноваційних технологій. Розпочалася робота щодо створення аналогічних навчально-практичних центрів у сфері побуту, зварювальному виробництві, машинобудуванні та сільському господарстві [4, с. 102].

Відомча належність професійно-технічних навчальних закладів залишалася майже незмінною протягом усього досліджуваного часу. Абсолютна більшість професійних закладів належала Міністерству освіти і науки України; до 12 грудня 1991 року – Міністерству народної освіти, що фактично продовжувало діяти до травня 1992 року. Станом на 2009 рік із 876 професійно-технічних закладів 871 перебували у відомстві МОН України й лише 5 закладів належали до інших міністерств [13, с. 2].

Прийом громадян до професійно-технічних навчальних закладів у вивчений час здійснюється в порядку, встановленому правилами прийому до професійно-технічних навчальних закладів. Учні, слухачі професійно-технічного навчального закладу, крім прав, передбачених Законом України “Про освіту”, мають додаткові права. Їх матеріально забезпечують одягом, підручниками. Вони мають право навчатися за індивідуальною програмою. Їм надається безкоштовне користування навчально-виробничою, культурно-розважальною, побутовою, оздоровчою базами навчального закладу. Крім того, майже всі отримують матеріальну допомогу. Відповідно до законодавства, під час виробничого навчання й практики студенти отримують оплату праці. Вони користуються безоплатним медичним обслуговуванням, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров’я.

Та, незважаючи на всі ці переваги, контингент учнів професійно-технічних навчальних закладів у досліджуваний період значно зменшився. Якщо 1990 року він становив 660 тис. осіб, то 1995 – 555,2 тис., а вже 2002 року – 501,9 тис. Невеликий приріст спостерігався лише 1998 року, що становив 0,17 відсотка порівняно з 1997 роком. Загалом, темпи скорочення становили 3,5 відсотка. Найбільше скорочення відбулося в період з 1990 по 1995 роки, коли його темпи становили 15,9 відсотка. Процес скорочення кількості учнів у професійно-технічних училищах тривав і в наступні роки. Станом на 01.09.2009 рік контингент учнів, слухачів становив 393.0 тис. Це майже в два рази менше порівняно з 1990 роком. Архівні матеріали засвідчують, що найбільше було слухачів, які мали базову освіту – 250,8 тис. Різко зменшилася кількість учнів на базі повної загальної – середньої освіти – 132,6 тис (33,7%) від загальної кількості. Та найменше 2009 року залишилося учнів з числа незайнятого населення та працівників підприємств – 5.7 тис. осіб. Причини такого стану криються в зменшенні народжуваності в Україні, але, крім того, саме в цей період збільшилася кількість вищих навчальних закладів різних типів, з’явилося багато філіалів вишів, приватних вищих навчальних закладів, які охопили велику кількість випускників середніх загальноосвітніх шкіл. Розширилася також мережа середніх спеціальних навчальних закладів, з’явилися нові типи – коледжі, ліцеї. У них розширилася професійна спрямованість. Часто вони готували спеціалістів тієї ж спеціальності, що й профтехучилища, але освіта мала вищий рівень, тому випускники шкіл при вступі та виборі професії віддавали перевагу вищим навчальним закладам I–II та III–IV ступенів. Важливою причиною зменшення кількості учнів в профтехучилищах був занепад економічного розвитку в цей період. Профучилища готували висококваліфікованих робітників, але в цей час як фабрики й заводи поступово припиняли свою діяльність та не мали потреби в молодих кадрах, різко скорочувалися робочі місця. Крім того, промислові

підприємства перестали направляти на навчання незайняте населення та працівників підприємств. Раніше передові промислові підприємства надавали матеріальну підтримку профтехучилищам, над якими брали шефство, та, починаючи з 90-х років, така підтримка поступово зникла.

Аналізуючи склад учнів, ми встановили, що з 1990 до 1995 року контингент учнів профтехучилищ був стабільним, незважаючи на те, що кількість професійно-технічних училищ зменшувалась. 1995 року професійно-технічними закладами України було підготовлено 277,3 тис. кваліфікованих робітників. Починаючи з 1996 року, кількість випускників поступово зменшується, і 1998 року вона становила 259,2 тис. Тобто за три роки випуск спеціалістів зменшився на 17,8 тис. осіб. Як свідчать статистичні дані, до 2000 року контингент учнів ПТНЗ щороку зменшувався, але з 2000 року почав стрімко зростати: 2000 р. – 266,8 тис., 2001 р. – 278,8 тис., 2002 р. – 282,4 тис. На 01.09.2007 контингент учнів, слухачів профтехучилищ України становив 449,8 тис. [3, с. 35]. Така тенденція потребує неоднозначної оцінки. Постає питання, яким чином при зменшенні кількості профтехучилищ збільшується контингент слухачів? По-перше, в зазначені роки відкривалися все нові й нові спеціальності, не враховуючи потреби народного господарства. По-друге, перевантажувалися набором абітурієнтів училища. Цілком очевидно, що зростання кількості кваліфікованих робітників створює широкий асортимент трудових ресурсів на ринку праці та більш ефективно задовольняє його потреби. Але разом з тим відбувається й перенасичення цього ринку, що залишає випускників професійно-технічних навчальних закладів без роботи за здобутою спеціальністю. Тому одним із головних завдань, що постало перед державою, було врівноваження попиту та пропозиції через забезпечення стабільного й адекватного державного замовлення на трудові ресурси та створення дієвого регламенту прийому учнів до ПТНЗ [11, с. 5].

Для розв'язання поставлених проблем департаментом професійно-технічної освіти 2004 року було розроблено й затверджено „Концепцію розвитку професійно-технічної освіти”, яка визначила наступні заходи щодо реалізації основних завдань у відповідній сфері:

– Удосконалення управління професійно-технічною освітою. Трансформування та оптимізація мережі професійно-технічних навчальних закладів з урахуванням демографічної ситуації. Сприяння розвитку професійно-технічних навчальних закладів різних типів та форм власності, професійному навчанню персоналу на виробництві. Оновлення механізму ліцензування та атестації в системі професійно-технічної освіти.

– Проведення моніторингу та здійснення короткострокового і довгострокового прогнозування потреб економіки та ринку праці України у кваліфікованих кадрах у розрізі професій.

– Спрямування діяльності професійно-технічних навчальних закладів на підготовку кваліфікованих кадрів відповідно до потреб пріоритетних напрямів розвитку економіки та ринку праці. Сприяння розробленню та реалізації регіональних програм підготовки кваліфікованих робочих кадрів.

– Розробка та здійснення заходів щодо поетапного створення 300 навчальних закладів нового типу із впровадженням інноваційних технологій на базі професійно-технічних навчальних закладів за галузевим спрямуванням, забезпечення їх новими зразками техніки, обладнанням, інструментами тощо.

– Оновлення змісту професійно-технічної через: розробку державних стандартів нового покоління на основі накопичення компетенцій; впровадження у навчально-виробничий процес науково-технічних досягнень та новітніх технологій; розробку та впровадження системи незалежного оцінювання рівня професійної підготовки кваліфікованого робітника [12, с. 2].

У наступні роки виконання завдань, передбачених “Концепцією розвитку професійно-технічної освіти”, дало наступні результати: загальна кількість професійно-технічних закладів зменшалася із 930 2007 року, до названий період кількість професійно-технічних навчальних закладів промисловості, будівництва, аграрного профілю, сфери послуг зменшилася на 7–20 одиниць. Проте збільшилася кількість професійно-технічних навчальних закладів нового типу, у тому числі: вищих професійних училищ – на 7, центрів професійно-технічної освіти – на 26, професійних ліцеїв 2008 року – на 9, порівнюючи з 2007 роком; однак 2009 року їхня кількість зменшилася на 25 одиниць. Упадає у вічі той факт, що за період, який ми вивчаємо різко зменшилася кількість слухачів професійно-технічних училищ із числа незайнятого населення та працівників підприємств. Якщо 1990 року їх було 36,2 тис., то 2007 р. – 14,0 тис., а 2009 р. – лише 5,7 тис. осіб. Це можна пояснити тим, що підприємства дещо призупинили роботу, тепер вони мають широкі можливості брати висококваліфікованих робітників на ринку праці, а тому немає необхідності витратити кошти на підготовку своїх працівників. Крім того, професійно-технічні училища нових типів забезпечили потребу у висококваліфікованих працівниках [3, с. 135].

Щодо аналізу контингенту учнів, слухачів за соціальним станом, то нами помічена тенденція до збільшення серед учнів профтехучилищ дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з вадами фізичного й розумового розвитку. Станом на 01.09.2009 в професійно-технічній освіті навчалися 23,7 тис. таких дітей [16–35].

Вивчення кадрового складу професійно-технічних навчальних закладів показало, що станом на 2010 рік навчально-виробничий процес професійно-технічних навчальних закладів забезпечували 49 тис. педагогічних

працівників, у тому числі 24 тис. майстрів виробничого навчання та 18 тис. викладачів. У той же час укомплектованість ПТНЗ майстрами виробничого навчання фактично становила 85 відсотків, викладачами – 90 відсотків. Якщо говорити про рівень підготовки педагогічних кадрів, то 97% педагогів мають вищу педагогічну освіту, але немає жодного кандидата наук, чи тих, які працювали б над науковими розробками. Це пояснюється насамперед тим, що в профтехучилищах недоплачують за звання, а крім того, навчально-матеріальна база не забезпечена належним рівнем, та й студенти професійно-технічних училищ значно гірше підготовлені, ніж ті, хто йде навчатися у виші. [15, с. 18].

Якщо говорити про освітню політику в галузі професійно-технічної освіти в досліджуваній період, то слід зазначити, що загалом вона ставала більш адаптованою до ринку. Низка професійно-технічних училищ, центрів професійної освіти та професійних ліцеїв з 2000 року почала поступово зростати. Разом з тим актуальною залишалася проблема гнучкості в запровадженні вивчення нових професій, створенні умов для більшої мобільності випускників на ринку праці. В останні роки значний попит був на такі професії, як агент з організації туризму, електромеханік з ремонту та обслуговування лічильно-обчислювальних машин, оператор комп'ютерного набору, автослюсар, фахівці з товарознавства й комерційної діяльності, будівельної справи. Випускники, які оволодівали цими професіями, як завжди, знаходили робоче місце [16, с. 22].

Для проведення фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на розв'язання актуальних теоретичних і методологічних проблем педагогіки та психології професійно-технічної освіти, постановою Президії АПН України №1–7/5–135 від 20 квітня 2006 року було створено Інститут професійно-технічної освіти АПН України. Перед ним стояли завдання:

- сприяти приведенню у відповідність до сучасного рівня науково-технічного прогресу та вимог ринку праці; змісту, форм та засобів навчання в системі професійно-технічної світи;
- упроваджувати в навчально-виробничий процес інноваційні педагогічні та виробничі технології;
- розробляти навчально-методичне забезпечення для освітнього процесу в професійно-технічних навчальних закладах

Отже, у 1990–2010 рр. розвиток професійно-технічної освіти в Україні значною мірою зумовлювався поступом держави до системи ринкових відносин. Соціально-економічні зміни в суспільстві змусили профтехосвіту розширити й удосконалити свої завдання. Низка професійних закладів до 2004 року зменшувалася, а починаючи з 2004–2005 рр., спостерігався приріст кількості професійно-технічних навчальних закладів, що засвідчило перспективну тенденцію подальшого розширення їхньої кількості З'явилися

професійно-технічні заклади нового типу, кількість яких щорічно збільшувалася. Зростала кількість вищих професійних училищ та центрів професійної освіти.

Неоднозначною виявилася динаміка зміни контингенту професійних закладів. Кількість учнів у них постійно зменшувалася, тоді як кількість прийому та випуску збільшувалася.

Відбулися зміни в навчальному та виробничому процесі, які виявили тенденцію поліпшення якості підготовки спеціалістів. Проте матеріально-технічна база залишалася на низькому рівні, під час навчання мало застосовуються нові технології та методика використання нових матеріалів, а тому на виробництві випускники профтехучилищ натрапляють на великі труднощі.

Разом з тим у системі професійно-технічної освіти як галузі максимально наближеної до виробничого сектору економіки та пов'язаної з ринком праці, здійснено ряд інновацій щодо переліку спеціальностей різнофахової підготовки, врегулювання попиту й пропозиції, державного замовлення тощо. Сьогодні це має сприяти більшій комфортабельності випускників ПТНЗ на ринку праці, їхній мобільності, а також забезпечити належний рівень економічного зростання в державі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К., 2003. – 790 с.
2. Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К., 2005. – 592 с.
3. Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К., 2009.
4. Державний архів Кіровоградської області. Фонд 3175, опис 8, справа 270, 312, 324, 335, аркуш 17–18.
5. Державний архів Кіровоградської області. Фонд 3175, опис 8, справа 312, аркуш 3.
6. Державний архів Кіровоградської області. Фонд 3175, опис 8, справа 324, аркуш 22–23.
7. Державний архів Кіровоградської області. Фонд 3175, опис 8, справа 335, аркуш 5.
8. Закон України „Про професійно-технічну освіту”. м. Київ, 10 лютого 1998 року N 103/98-ВР // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – №32. – С. 215.
9. Кіровоградське обласне управління статистики. – Кіровоград, 2009. – 37с.
10. Кондратюк О. П. Система виховної роботи в професійно-технічному навчальному закладі: Навчально-методичний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 215 с.
11. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами // <http://www.mon.gov.ua/education/average/4>
12. Концепція розвитку професійно-технічної освіти // <http://www.mon.gov.ua/education/prof-tech/5>
13. Міністерство освіти і науки України // <http://www.mon.gov.ua/education/prof-tech/5>

14. Планування роботи професійно-технічних навчальних закладів: науково-методичні рекомендації / АПН України, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти. – К., 2000. – 20 с.

15. Праця і заробітна плата працівників системи профтехосвіти: Довід. посібник. / Є. М. Кодацький, В.І. Дзюба, Л.П. Кльосова. – К.: Вища шк., 1990. – 173с.

16. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт. кол. Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова-Турченко та ін. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 1998. – 119 с.

17. Україна у цифрах у 2003 році [Текст]: короткий статистичний довідник = Ukraine in Figures in 2003 : Short Statistical Reference / Державний комітет статистики України. – К., 2004. – 272 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Біденко Наталія Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історія розвитку освіти України.

ОБГРУНТУВАННЯ РЕФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЙ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Інна ВІВСЯНА (м. Кіровоград)

У статті розглядаються можливості історико-географічних досліджень в обґрунтуванні майбутньої реформи адміністративно-територіального устрою України.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, районування, адміністративно-територіальна реформа.

In the article possibilities of historycal-geographical researches are examined in the ground of future reform of administrative-territorial device of Ukraine.

Key words: administrative-territorial system, division into districts, administrative-territorial reform.

Реформування адміністративно-територіального устрою (АТУ) є складовою адміністративно-територіальної реформи, що покликана оптимізувати систему управління територіями, упорядкувати взаємовідносини органів влади різних ієрархічних рівнів, та сприяти підвищенню рівня життя кожного громадянина в кожному міському чи сільському населеному пункті.

Актуальність реформи АТУ обумовлюється низкою обставин. Сучасний АТУ України сформувався за відсутності самостійної методології і визначався імперськими ідеями управління територіями в межах колишнього СРСР. Він був адаптований до командно-адміністративної системи управління. Лише з часу отримання Україною статусу незалежної держави з'явилися політичні умови для її розвитку як цілісного державного утворення та проведення зміни АТУ на наукових засадах, виходячи з